

Doktori Disszertáció Tézisei

Kovács Ida

Bepillantás a szentélybe. Az íróknál tett látogatás mint kommunikációs ceremónia az írói kultusz formálódásában.

A dolgozat kutatási céljának és feladatainak megjelölése

A disszertáció célja, hogy ráirányítsa a figyelmet arra a Magyarországon alapvetően Kazinczy Ferenc tevékenységével meginduló, s a XVIII. század utolsó két évtizedétől gyakorlattá váló kulturális ceremóniaként is értelmezhető elkülönülő eseménysorra, melyek írói látogatások összefoglaló elnevezéssel illethetők. Olivier Nora, (*La visite au grand écrivain [Látogatás a nagy írónál]*) című tanulmányában) az irodalmi látogatások eredetét Franciaországban a felvilágosult uralkodók látogatásának hagyományához kapcsolja. „Attól kezdve, hogy az írók a felvilágosodás-kori Franciaország egyetlen, hiteles reprezentációjává válnak, a külföldi fejedelmek hozzájuk utaznak, hogy a közvélekedés »pulzusát kitapintsák«. A külföldi fejedelmek látogatása felér egy trónfosztással.” A franciaországi jelenség az írói presztizs (a *világi hatalom* részéről megerősített) relevanciájára mutat rá. Kazinczy hazai viszonyok között hasonló (a literátori közösség képviselőjében megtámogatott) presztizs kiépítésén fáradozik. Elért literátori eredményei az 1810-es évekre a kiválasztottak öntudatával rendelkező és fellépő irodalmi vezérként definiálják személyét. Az általa meglátogatott írók-irodalmárok így módon egy külső – szakmai – reputáció révén írói státusukban legitimizálódhatnak vagy már mint legitim írók, igazodási, viszonyítási pontot találhatnak. A XVIII. század végén és a XIX. század első harmadában lezajlott magyarországi írólátogatások (akár négy szemközt akár társasági együttlét alkalmával történnek) a rendi társadalom kereteit nem kívánják figyelmen kívül hagyni, ugyanakkor erőteljes és sajátos közösségképző hatással rendelkeznek: erősítik az írói identitást és presztizst, valamint befolyással vannak literátori közösségek formálódására és az intézményes rendszerét (folyóirat- és könyvkiadás, irodalmi körök, irodalmi társaságok, tudós társaság, akadémia) kereső majd kiépíteni kívánó magyar irodalmi közéletre.

Kazinczy szerepének súlyát figyelembe véve, dolgozatomban az ő látogatásait vizsgálom, azokat, amelyeket ő tett, illetve amelyek az ő jelenlétében zajlottak le. Ezek közül is azok elemzésére vállalkozom, amelyek az esemény megörökítésén túl leginkább reprezentálják Kazinczy írói, nyelvújítói és irodalomszervezői pozíciójának aktuális állapotát. A kronológiai rendben egymást követő, általam értelmezett és az írói, nyelvújítói és irodalomszervezői pályá egy-egy szakaszához kapcsolható látogatási ceremóniák elemzésekor hangsúlyosan figyelemmel kísérem az író önkép-teremtésének majd önkép-formálásának tetten érhető műveleteit.

Alkalmazott kutatási módszerek

A munkához rendelkezésre álló források mennyisége és adatbősége szempontjából elsődlegesnek tekintetem Kazinczy Ferencnek a látogatásokról is beszámoló, jelenleg 23 kötetben hozzáférhető levelezését, illetve önéletrajzi feljegyzéseit, a tárgyhoz kapcsolható műveit, valamint a kortársak ezekre reflektáló szövegrészeit. A kontextusok megvilágításához megkerülhetetlenek voltak különböző tudományágak képviselőinek (történészek, művelődéstörténészek, antropológusok, művészettörténészek és irodalomtörténészek) egészen friss kutatási eredményei. Minthogy a látogatásokról szóló beszámoló szövegek adják a vizsgálandó anyag gerincét, s leírásukból gazdag történelmi és kultúrtörténeti összefüggések fogalmazhatók meg, ezért a disszertációban alkalmazott megközelítési módok között érvényre jut Pierre (és Olivier) Nora történeti kutatásainak módszere, amely az emlékezet-, hagyomány- és mikrotörténelem-kutatás egyes összefüggéseinek feltárása révén nyújt lehetőséget következtetések levonására. Eligazodásként szolgáltak még az írói emlékező szövegek feldolgozása kapcsán Jan Assmannak a kulturális emlékezettel kapcsolatos kutatási eredményei, különösen a kollektív emlékezettel, az ünnepekkel, a rítusokkal kapcsolatos alapvető megállapításai. Ugyanakkor látni kell, hogy a rendelkezésre álló források összességükben alapvetően a szépirodalom területére utalhatóak; még a poétikai ihletettségű Kazinczy-levelezés is inkább annak peremterülete, mintsem pusztán történeti forrás. Közelebbi vizsgálatuk során ezért, egységben a többi szépirodalmi textussal, inkább megformált irodalmi szöveggént érdemes közelíteni hozzájuk, vizsgálva beszédmódjukat, eszközkészletüket. A szövegek kibontását az irodalmi kánonkutatás, az irodalmi kultusz kutatás eredményei is megtámogatják.

A dolgozat felépítése

A disszertáció szövege két nagyobb részből épül fel. Az első rész fejezeteiben esettanulmányként vizsgálom meg Kazinczynak három írónál; Pálóczi Horváth Ádámnál, Dayka Gábornál és Csokonai Vitéz Mihálynál tett látogatásait, a középpontba mindenkor a meglátogatott literátor-társ és az író hozzá fűződő viszonyát állítva. Pálóczi Horváth esetében a fiatal, irodalomszervező, táborépítő, vezéri szerepre készülő Kazinczyt látjuk. A Dayka fejezetben a korán elhunyt költőtárs irodalmi hagyatékát a kánon csúcsára emelő irodalmi vezér alakja áll, míg a Csokonai és Kazinczy találkozásait tárgyaló harmadik fejezetben két tényező is figyelmet érdemel: kezdetben Kazinczy törekvései arra irányulnak, hogy a fiatal költő ízlését megkísérelje saját esztétikai elveihez igazítani és személyét saját táborához kapcsolni; a poéta váratlan halálát követően pedig arra, hogy Csokonai alakját az irodalmi kánon peremére szorítsa.

A második rész fejezeteiben az emlékezet-hely és az emlékjelel-állítás, a dicsőségvágy megnyilvánulásai valamint a negatív kánon jelenségei állnak a középpontban, összevetve Kazinczy egyes, mintaként kiemelt erdélyi látogatásaival, így Kenderesi Mihály, Gyöngyössi János és Molnár Borbála, valamint a dédácsi, a pannonthalmi és egyes pesti látogatásokkal.

A dolgozat eredményei

Az első rész nyitó fejezetében Kazinczy Ferenc Pálóczi Horváth Ádámnál 1789-ben tett látogatásának előzményeit, a látogatást, valamint kettejük kezdeti barátságának forrásokban megjelenő reprezentációját ismertettem. Feltevésem volt, hogy a szövegek retorizáltsága helyenként a mitológiai illetve vallási kultusz mintázatát mutatja, ezért a forrásokat (misszilis leveleket és úti rajzokat) az „Atyámfiai Apollóban” titulus felől közelítettem meg. A dolgozatban, miután a szövegekben való előfordulása igen gyakori, magam is éltem a metaforikus nyelvhasználat (kontextus-kínálta) lehetőségeivel. Tétéleztem és igyekeztem érvekkel alátámasztani, hogy Kazinczy látogatásainak leírásaira rávetült iskolafelügyelői attitűdje, megidézve a canonica visitatio gyakorlatát.

A továbbiakban figyelmem arra irányult, hogy milyen szerepben tüntette fel Kazinczy Dayka Gábort és önmagát a Daykánál tett látogatások interpretálása során. Ennek kapcsán

felvázoltam, hogyan bontakozott ki a nagy reményekre feljogosító, ám 1796-ban ifjan elhunyt – lényegében ismeretlen – költő figurájából Kazinczy tolla nyomán a „mi Daykánk” felmagasztalt alakja. Kazinczy Ferenc és Dayka Gábor levelezésének egyetlen darabja sem maradt fenn. Forrás hiányában Dayka és Kazinczy kapcsolatát és annak tényleges alakulását dokumentálni lehetetlen. Annak feltárásához, hogy alaposabban szemügyre vehessem, hogy milyen szereppel ruházta fel a látogatások leírásában Kazinczy magát és Daykát, további vizsgálódási szempontokat kellett felvetni. Ilyennek kínálkozott azon motivációk vizsgálata, melyek Kazinczy tollát vezethették, amikor megrajzolta Dayka portréját, illetve, azon indíttatásainak feltérképezése, hogy mely okokból helyezte el a látogatásokat megörökítő élményeit a *Dayka életében*. A mintegy húsz év távlatából visszaemlékező, a szövegből kibontakozó Dayka-kép mellé felsorakoztattam, és vele összevettem az e tárgyban fellelhető dokumentumokból kibontható adatokat. Utóbbiak nyomára Kazinczy levelezése, visszaemlékezései és a kortárs valamint a kései Dayka-recepció szolgáltattak írásos anyagot.

A Kazinczy és *Csokonai Vitéz Mihály* találkozásait tárgyaló *fejezetben* arra a kérdésre kerestem a választ, hogy mi állhatott a szükséztől, olykor azonban még így is egymásnak ellentmondó előjelű látogatás- és találkozás-leírások háttérében. Az okokat Kazinczy Csokonai-képének változásában, majd annak végső megkonstruálásában, valamint a széphalmi mester literátori önképének követendő példaként való felmutatásában, ezzel párhuzamosan kánonképző törekvéseinek határozottságában véltem megtalálni.

A dolgozat második részében, annak első fejezetében az *Erdélyi levelek* néhány, általam kiemelt látogatásának megörökítését mint az emlékezés megjelenési formáját vizsgáltam, szempontként az emlékezet történeti, valamint a kultusz kutatás irodalmi-művelődéstörténeti aspektusait tartva szem előtt. „Az emlékhelyek sokféle formát ölthetnek, mivel intézmények, topográfiai pontok, tárgyak és objektumok, kulturális alkotások vagy társadalmi szokások egyaránt átlényegülhetnek ilyenénné.” – jegyezte meg összefoglalóan Gyáni Gábor az emlékezet helyeire, az emlékezés eszközeire vonatkoztatva. Az emlékezet kutatás szellemi alapvetéseit (*Les lieux de mémoire* [Az emlékezet helyei] című kötetsorozatával) megalapozó Pierre Nora szerint az emlékezet tulajdonképpen mindig vagy az irodalomból, vagy a történelemből nyerte legitimitását, s hogy ezek a legutóbbi időkig párhuzamos és egymástól független folyamatok voltak, ám a határok mára lassan összemosódnak. E határok összemosására korai példaként szolgálhat Kazinczy műve, az útirajzok hagyományait követő, irodalmi levél formába öltöztetett *Erdélyi levelek*. Ebben az író erdélyi utazásai során szerzett élményeit, ezekhez köthető későbbi reflexióit, illetve kortársaitól átvett emlékezéseket és történetírói munkák vendégszövegeit, illetve történelmi személyiségekre és korukra vonatkozó leírásait dolgozta

össze emlékirat-mintázatu szöveggé. Kazinczy legtöbb önéletrajzi indíttatású írásművének lapjain tudatosan őrzött meg, illetve hozott létre „tereket” az emlékezet számára, nem titkoltan azzal a szándékkal, hogy ezek bekerüljenek a történelmi, kultúrtörténeti, irodalomtörténeti emlékezet közösségi vérkeringésébe. Az *Erdélyi levelek* szövege az emlékezet-helyek különösen gazdag lelőhelyének tekinthető. Az útirajzban bemutatott legtöbb hely már Kazinczy korában a magyar történelem és kultúrtörténet egyezményesen elfogadott, emlékezésre készítő jelensége: eseménye, személye, épülete, tárgya, természeti tája volt. Az erdélyi út irodalmi szempontból érdekes látogatásai közül Kazinczy *Kenderesi Mihálynál, Molnár Borbálánál és Gyöngyössi Jánosnál* tett látogatásait választottam ki. Arra a kerestem a választ, hogy a látogatások interpretációi mennyiben adtak teret az említett írók emlékezte számára, s visszaesatolva: e látogatások narratívájában milyen nyomot hagyott Kazinczy én-képe. A kritériumok és az identitás mibenlétét az alábbi elméleti megközelítések alapján kívántam világítani. Jan Assmann késő egyiptomi templom metaforáját (azaz a templom mint módszeres életvitel, amely kodifikálja a *cselekvést, viselkedést és a zeneszerzést*) kölcsönözve és rávetítve az irodalmi látogatásra mint ceremonális jelenségre, érdemes átgondolni, hogy Kazinczynak és literátori körének látogatásai milyen mértékben feleltethetők meg a templom-metafora ismérveinek. A kérdés az, hogy fellelhető-e a módszeres, szakrális színezetű alkalmi életvitel a kiemelt irodalmi látogatások esetében. Különösen két vonás, a *módszeres cselekvés és viselkedés* kötelme érdemel figyelmet, ugyanakkor a harmadik ismertetőjegy sem érdektelen, amennyiben a rituális templomi *zene helyébe* – ezúttal – az *irodalmi művek módszeres alkotása vagy az azokkal való módszeres foglalkozás* kerül. Mindkét – Assmann és Nora által leírt – jelenség bemutatásakor, emlékezhely megszületésekor, valójában közösségek identitás-konstitúciójának lehetünk tanúi (ti. megszületik a templomba járó hívők közössége, valamint egyes literátor csoportok közössége). Az erdélyi látogatások kiemelt leírásait tanulmányozva, figyelmet szenteltem továbbá az egyes fellelhető rituálisnak tekinthető *cselekvés-soroknak* mint szertartás-elemeknek, valamint a látogatások során megmutatkozó módszeres *viselkedési módzatoknak*, illetve bizonyos esetekben a narrációkban a látogatásokhoz referenciálisan köthető *irodalmi művek említésének*.

Kazinczy literátori személyiségének egyik alapvető tényezőjeként tartható számon egy tágabb értelemben vett irodalmi közösség létrehozására irányuló képessége, másfelől az az ambíciója, amely annak minőségelvű szűkítésében, illetve kánonteremtési szándékaiban csúcsosodott ki. Kánonformáló elképzelései az *Erdélyi levelek*ben rögzített bizonyos írólátogatások ürügyén különösen erőteljesen rajzolódtak ki, ezért a látogatás-minták

kiválasztása során tekintettel voltam erre. Az író identitásának alakulását elsősorban a szövegek úgynevezett szoros olvasási módszerének alkalmazása révén mutattam be.

A dolgozat második részének zárófejezete Kazinczy életútjának utolsó két évtizedéből vette példáit annak a feltevésnek a bizonyítására, hogy az ekkor lezajlott látogatások alkalmával (vagy azokkal kapcsolatosan) határozott szándék mutatkozott meg mind az író mind pedig literátor társai részéről a dicsőség, jelesül Kazinczy írói dicsőségének hangoztatására, valamint ennek folytán a jövő generációk érdeklődésére és emlékezetére is igényt tartó emlékezet-jelek létrehozására.

„A múlt nem magától támad, hanem kulturális konstrukció és reprodukció eredményeként születik; mindig sajátos indítékok, elvárások, remények és célok vezérletével, adott jelen vonatkoztatási keretei közt formálódik meg.” – Mutatott rá Maurice Halbwachs felismerésére Jan Assmann. E figyelmeztetés jegyében e zárófejezetben Kazinczy egyes, az 1810-es évektől fokozottabban megjelenő ön-reprezentációs és ön-emlékhely teremtetési törekvéseire összpontosítottam figyelmemet. Ennek fényében mutattam be az író egyes emlékjeleit Keszthelyen, Dédácson illetve Pannonhalmán, valamint az 1828/29-es pesti út bizonyos látogatásainak eseményeit. Olyan találkozót választottam ki az elemzések tárgyául, amelyeknek történéseihez, értelmezéséhez, majd emlékezetéhez, már a kortársak társították az íróra vonatkoztatva, a magasztalás kifejezésére használt „koszorúval ékesített”, „dicső” „áldott”, „szent” „fényes”, és „halhatatlan” fogalmakat, ily módon ezek leírhatóak a tágabb értelemben vett panteonizáció jelenségének megnyilvánulásaként. Érdeklődésem homlokterébe kerültek olyan szövegek is, amelyek ebben az időszakban a széphalmi író ábrázoló festmények – mint direkt emlék-jelek – kapcsán fogalmazódtak meg, s amelyeknek dicsőítő beszédmódja már előre vetíti a jövőt: Kazinczynak a XIX. század közepén kibontakozó, s az 1859-es centenáriumi emlékünnepeken testet öltő kultuszát.

A disszertáció témaköréhez kapcsolódó bibliográfia

A fénykép, mint életdokumentum és/vagy ereklye = Tények és legendák – tárgyak és ereklyék:
A Petőfi Irodalmi Múzeum és az MTA Irodalomtudományi Intézete Kultusztörténeti Kutató Csoportja közös konferenciájának megszerkesztett anyaga, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., [Petőfi Irodalmi Múzeum], 1994 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 1), 23–31.

Írók arcai: Portréfotók a Petőfi Irodalmi Múzeumban, Magyar Szemle, 1994, március, új folyam, 3. évf., 3. sz., 283–291.

Vendégkönyvek faggatása: Irodalmi vitorlázások, avagy írószalon Balatonfüreden = Az irodalom ünnepei: Kultusz történeti tanulmányok, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., [Petőfi Irodalmi Múzeum], 2000 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 9), 275–284.

„Jókai a mienk!”: A rév-komáromi Jókai-ünnepségek = Évek és színek: Tanulmányok Fábri Anna tiszteletére hatvanadik születésnapja alkalmából, szerk. STEINERT Ágota, Bp., Kortárs Kiadó, 2005, 269–280.

„Áthorpadni a nemlétebe” (Halotti maszkok) = Halotti maszk-élőmaszk, szerk. E. CSORBA Csilla, KOVÁCS Ida, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2006, 55–85.

A Szép és a Jó. Kazinczy és a művészetek, [kiállítási katalógus], szerk. Kovács Ida, műtárgyleírások: GYAPAY László és KOVÁCS Ida, tanulmányok: MAROSI Ernő, GYAPAY László Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009-2010, 176 lap.

Egy írói látogatás és előzményei. Kazinczy és Pálóczi Horváth Ádám barátságának kezdete: Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről, szerk. DEBRECZENI Attila és GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010. 390-406.

Huszdik századi magyar művészet magyar írók hagyatékából = Az irodalom emlékezete: Tanulmányok az irodalmi muzeológiáról, szerk. CSÉVE Anna, LENKEI Júlia, SULYOK Bernadett, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, [2010], 171-180.

A magyar képzőművészek ajándéka Jókai 50. írói jubileumára = A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai gyűjteményének katalógusa, szerk. VARGA Katalin, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2010 (megjelenés alatt)